

енергоресурсів та створення запасів основних енергоресурсів (бензин, дизельне паливо).

Поле “Слабкість – Загрози” визначає необхідність формування стратегії підприємства, що за рахунок зміцнення власного потенціалу дозволяє уникнути загроз, які виникають у зовнішньому середовищі. Для СТОВ “Обрій” до таких заходів належать: зниження собівартості продукції за рахунок зменшення енергомісткості її виробництва; підвищення якості продукції шляхом своєчасного виконання основних агротехнічних операцій.

Отже, SWOT – аналіз показав, що енергетичний менеджмент для сільськогосподарських підприємств є важливою стратегічною зоною господарювання; ефективна система енергетичного менеджменту є гарантією високої стабільності і зростання доходів на підприємстві, його конкурентоспроможності.

Висновки. Таким чином, нами обґрунтовані теоретичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств за енергетичним критерієм, що передбачає оцінку зв’язку стану енерговикористання і конкурентного статусу підприємства та здійснення SWOT-аналізу використання енергоресурсів. Застосування при цьому експертних методів дає можливість здійснити рейтингову оцінку впливу рівня енерговикористання, зовнішнього середовища підприємства, визначити сильні і слабкі сторони, можливості й загрози в сучасних умовах, що характеризуються, зокрема загостренням світової енергетичної кризи, на конкурентний статус сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Гавриш В.І. Забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів у аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика: Монографія / Гавриш В.І. – Миколаїв: МДАУ, 2007. – 283 с.

2. Мескон М.Х. Основи менеджмента / Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.; пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702 с.

3. Мороз О.В. Енергетична оцінка прогресивних тенденцій розвитку сільського господарства України / О.В. Мороз // Економіка АПК. 1998. – №7. – С. 34-38.

4. Перебийніс В.І. Енергетичний менеджмент: [навч. посіб.] / В.І. Перебийніс – Полтава: ІнтерГрафіка, 2004 – 232 с.

Рецензент: д.держ.упр., професор Лозинська Т.М.

УДК: 334+631.115.8

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Ціхановська В. М., к.е.н., доцент

Вінницький національний аграрний університет

Розглядаються особливості формування суб’єктів сільськогосподарської кооперації. Особлива звертається увага на розвиток різноманітних форм сільськогосподарської кооперації в Україні.

The features of formation of subjects of agricultural cooperation. Particular attention is paid to the development of various forms of agricultural cooperatives in Ukraine.

Постановка проблеми. Сільське господарство України переживає складні процеси адаптації до умов ринку. Особливо гостро стоїть проблема реструктуризації традиційних інертних сільськогосподарських підприємств в гнучкі та ефективні структури ринкового характеру. Разом з тим, аналізуючи різні типи, форми і види сільськогосподарських підприємств, доводиться констатувати, що практично всі вони містять елементи кооперації, використовувани при організації господарської діяльності і прямо або побічно ґрунтуються на принципах кооперації праці, організаційних функцій і капіталу. По суті, будь-які підприємства – приватні, державні, колективні, громадські та їх об'єднання, що передбачають інтеграцію та консолідацію праці і капіталу, являють собою кооперативні формування і структури. У цьому зв'язку кооперація нескінченна і різноманітна. В той же час слід підкреслити, що всім кооперативним організаціям, незалежно від їх природи, присуши загальні риси й особливості, що дозволяють дати їм чітку характеристику та визначити шляхи і форми розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями становлення і розвитку сільськогосподарських кооперативних утворень в умовах ринкових перетворень в аграрному секторі економіки країни вже багато років займаються такі вчені-аграрники, як В. В. Зіновчук, М. Й. Малік, П. Т. Саблук, Л. В. Молдаван, О. М. Могильний, Ф. В. Горбонос, А. О. Пантелеймоненко, В. Б. Моссаковський та ін.

Постановка завдання. Дослідити перспективні шляхи розвитку кооперативів в сільськогосподарському секторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперативне підприємство в сільському господарстві являє собою самоврядну структуру, побудовану на основі з'єднання засобів виробництва і матеріальних ресурсів учасників даного підприємства (фізичних осіб, селянських дворів, фермерських підприємств, виробничих і обслуговуючих підрозділів, товариств, колективних господарств та інших) з метою спільного більш ефективного виробництва продукції, її переробки і збуту, придбання засобів виробництва, розвитку виробничої інфраструктури, вироблення і проведення спільної аграрної стратегії. Форми такого об'єднання (кооперації) можуть бути різними: на основі злиття виробничого майна, інтеграції праці і створення єдиного і неподільного господарського механізму з урахуванням і без урахування початкової мінімально необхідної частки внеску кожного учасника (інтегроване підприємство); на основі об'єднання готівкових коштів і ресурсів в зв'язку з необхідністю первинного внеску у вигляді паїв або часток і на умовах збереження первинної величини внесків в їх кількісно незмінному вигляді при подальшому інтегрованому виробництві; на основі об'єднання строго однакових або фіксованих часток первинних внесків при збереженні цієї величини за кожним учасником підприємства в процесі спільної господарської діяльності та обмеженої відповідальності за її результати (спільне підприємство з обмеженою відповідальністю); на основі з'єднання однакових або різних початкових внесків за умови збільшення вихідних величин на встановлений відсоток від суми одержуваного прибутку в процесі господарювання (акціонерне товариство);

на основі вкладень коштів в створюване або діюче виробництво при необов'язковості подальшого трудового у ньому участі і інші [1, с. 123].

Сільськогосподарські підприємства, засновані на кооперативній формі власності, можуть функціонувати в трьох основних видах: а) у вигляді колективного підприємства з колективною формою; б) у вигляді спільного господарства (тимчасового або постійного) з індивідуально-частковою формою власності при збереженні права юридичної особи підприємствами-учасниками і основних виробничих функцій фізичними особами (шляхом об'єднання тільки деяких функцій і операцій); в) у вигляді підприємства з колективно-індивідуальною або приватною формою власності як нової юридичної формування при збереженні колишніх статусу і прав учасників (спільне виробництво, створене на пайових засадах, отримало самостійність) [3, с. 7].

Сільськогосподарські кооперативи можуть виникати в сучасних умовах різними шляхами. Перший шлях – трансформація колишніх колгоспів та радгоспів в кооперативи горизонтального типу. Члени такого кооперативу є власниками засобів виробництва, продукту колективної праці і доходів; керівництво здійснюється на демократичних принципах делегування влади знизу вгору. Але кооператив залишається незалежною, самоврядною госпрозрахунковою організацією.

Питання про створення таких кооперативів часто пов'язують з наділенням їх членів часткою майна та земельними ділянками. Вважаємо, що визначення вкладів членів великих колективних господарств у створенні виробничих фондів має економічний сенс. Воно спрямоване на відновлення персоніфікованої власності на майно, розвиток господарського ставлення працівників до колективної власності, перетворення членів підприємств в співвласників, пов'язування особистого економічного інтересу з інтересом зміцнення суспільного виробництва.

Другий шлях – створення дрібногрупових сільськогосподарських кооперативів (товариств, малих підприємств спільних господарств). По суті, малі кооперативні організації теж являють собою різновид колективних господарств, але якщо в першому випадку вони є результатом перетворення на кооперативних засадах вже функціонуючих великих громадських підприємств, то в даному зв'язку невелика група заздалегідь домовилася між собою людей створює нове господарство на взятих в колективне володіння або в оренду землі, технічних засобах та виробничих приміщеннях. Але головне полягає не в способі їх створення і не в кількісних розмірах. Відмінною особливістю дрібно групових кооперативів є їх організаційна мобільність, пристосовність до умов господарювання, орієнтація на ринкові умови та інтереси споживачів, єдність цілей, згуртованість, зацікавленість у високих кінцевих результатах.

Однак дрібно групові кооперативи мають істотний недолік, оскільки практикують в основному нетривалі терміни укладання господарських договорів (більшість договорів укладається на період до 5 років). Причиною нестійкості дрібногрупових кооперативів є, як правило, ускладнення міжособистісних відносин членів, яке проявляється зазвичай при вирішенні проблем економічного розвитку господарства та розподілу доходів.

Основними мотивами працівників до об'єднання в малий сільськогосподарський кооператив є складність ведення як великого, так і індивідуального господарства, брак коштів, відсутність відповідної техніки, невлаштованість суспільного господарства, брак досвіду та навичок індивідуального підприємницького праці, прагнення працювати в невеликому, згуртованому, творчому колективі, бажання вільно реалізувати наявні можливості і незалежно розпоряджатися засобами виробництва і продуктами трудової діяльності, а також діяти відповідно до власних інтересів, які легше погоджувати в дрібно груповому колективі, прагнення заробити достатні кошти і збільшити доходи [4, с. 9].

Третій шлях – формування кооперативних господарств за типом партнерств (товариств). Ця форма кооперативів може отримати переважне поширення в структурі селянсько-фермерських, сімейних, сімейно-родинних і дрібно групових господарств, де замість одноосібного володіння практикується рівноправне співволодіння всіх постійно зайнятих працівників. Разом з тим передбачається, що в практиці отримають поширення кооперативи та товариства, засновані на з'єднанні і злитті індивідуальних і сімейних селянсько-фермерських господарств. Чисельність членів партнерств або товариств, з досвіду зарубіжних країн, може становити 2-5 осіб. На відміну від дрібно-групових сільськогосподарських кооперативів партнерства і товариства є як і селянсько-фермерські господарства досить стійкою формою господарювання. Вони характеризуються високою ефективністю, маневреністю; формуються в основному на родинних відносинах; створюються з причини необхідності об'єднання коштів, збереження прав однакового розпорядження спільним майном, а також рівноправного розподілу доходів і відповідальності за результатами господарювання. У деяких випадках причиною може бути необхідність розподілу прибутку між самостійними партнерами в цілях зменшення ставок податкових платежів (плата з індивідуальною суми менше, ніж з сумарною), в інших – спрощення порядку спадкування майна, в третіх – створення основи для прискорення процесу первісного нагромадження капіталу, в четвертих – кваліфікаційного та професійного взаємодоповнення працівників, у п'ятих – наділення правами партнера спадкоємців, що мають можливість і виявили бажання господарювати самостійно за умови недоцільності виділення частини капіталу для автономної господарської структури.

Четвертий шлях – акціонерні кооперативні підприємства. Цей підхід знаходить поширення в середовищі великих сільськогосподарських підприємств, які встали на шлях кооперативного пристрої, а також в середовищі вже функціонуючих сільськогосподарських кооперативів різних типів. Так, сільськогосподарські підприємства, які здійснюють високо інтенсивне і індустріальне виробництво, неможливо і недоцільно піддавати розчленуванню на багато юридично незалежні кооперативні формування. Вони мають у своєму розпорядженні інтегрованими фондами, не пристосованими для використання в індивідуальному секторі: великі тваринницькі комплекси, птахофабрики, потужна і енергоємна техніка і т.п. Тому тут вбачається два рішення: а) перетворення великих підприємств промислового типу в кооперативні об'єднання

виробничих і обслуговуючих підрозділів, що базуються на інтегрованому колективному господарстві, без права юридичної відокремлення первинних колективів. Однак для подолання організаційного формалізму і надання необхідної зацікавленості колективам підрозділів і в цілому підприємству у веденні ефективного спільного господарства може бути проведено поділ виробничих фондів між працівниками, встановлення порядку пайової участі членів в колективному виробництві та формування акціонерного капіталу з урахуванням його відтворення і виплати дивідендів за підсумками господарської діяльності; б) створення спільного кооперативно-колективного або кооперативно-громадського господарства. Частина підрозділів може отримати юридичне визнання в якості незалежних кооперативів, але продовжувати економічне співробітництво з іншими підрозділами, в тому числі і з залишаються працювати на суспільно-колективних засадах. Об'єднання в цілому і підрозділу окремо можуть практикувати акціонерну форму власності і перерозподіляти акції між суспільним і, колективними і кооперативними підрозділами всередині підприємства, формуючи тим самим змішаний капітал і зміцнюючи економічні зв'язки і зацікавленість.

П'ятий шлях – створення спільних (кооперативних, часткових, пайових) підприємств з виробництва, переробки та реалізації продукції, постачання ресурсами, будівництву, ремонту і т.д. Зберігаючи право юридичної особи, підприємства і господарства, в тому числі і кооперативні, можуть об'єднувати капітали, ресурси і створювати спільні господарські організації (з правом і без права подальшого отримання статусу юридичної особи, тимчасові і постійні) на пайових і пайових засадах з утворенням змішаної індивідуально – приватно-колективної форми власності з умовою делегування їм частини своїх функцій. Доходи цих спільних підприємств можуть розподілятися за ступенем участі в їх створенні. Основна мета діяльності спільних господарств – поліпшити умови функціонування підприємств-засновників, кооперувати деякі трудові містки, другорядні і вимагають колективного рішення функції, зосередити увагу на якісному виконанні основних обов'язків.

Наведені типи кооперативних сільськогосподарських підприємств є найбільш вірогідними в структурі формованого нового аграрного господарського механізму, хоча цим, звичайно, не вичерпується різноманіття кооперативних форм господарювання. Говорити на користь даних форм спонукає зарубіжний та вітчизняний досвід. Прихильність до горизонтальної організації, простота в керуванні, повне і ефективно використання внутрішніх і зовнішніх можливостей виробництва, пристосованість до умов господарювання свідчать про їх доцільність і перспективність. З їх розповсюдженням відпадає необхідність радикальної ломки сформованих структур. Кооперативи названих типів легко піддаються впливу економічних важелів регулювання виробничої діяльності. До недоліків кооперативної організації можна віднести лише те, що притаманна кооперації колегіальність вирішення господарських питань характеризується відносно. Меншою рухливістю, ніж індивідуальна, сімейна і дрібно групова діяльність, а необхідність узгодження думок ускладнює проце-

дуру прийняття остаточних рішень, хоча при цьому ефективність спільних дій більш повно відповідає мінливої економічної кон'юнктури [5, с. 76].

Можна висловити ще одне припущення щодо розвитку кооперативних господарств. З посиленням ринкових відносин виявляються тенденції переходу від великих кооперативно-колективних підприємств до більш дрібних за розмірами земельної площі і обсягами виробництва, краще збалансованим за ресурсами, повніше враховує запити споживачів, орієнтованим на умови ринку. Колективні підприємства, одержавлені під впливом жорсткого централізовано-адміністративного управління, починають повертатися до своїх вихідних кооперативним засадам. Поряд з цим посилюється прагнення підприємств до кооперації та інтеграції окремих виробничих і обслуговуючих функцій при збереженні своєї юридичної самостійності. У результаті з'являються різні об'єднання, господарства, посередницькі фірми, асоціації та інші, які працюють на комерційних засадах, в своїй основі спрямовані на створення більш сприятливих умов виробництва основним підприємствам.

Особливе місце в системі кооперації належить кооперативній організації особистих фермерських господарств. Аналіз практики свідчить, що фермерські господарства не можуть ефективно функціонувати, не об'єднавши багатьох функцій і робіт із іншими підприємствами, включаючи колективні і державні на кооперативних засадах. Чи не інтегрувавши зусиль, вони не здатні витримати змагальності і конкуренції з кооперуватися і великими господарствами за споживача та ринки збуту, модернізацію господарства та ресурсозабезпечення, якість продукції і забезпечення необхідної рентабельності.

Дослідження дозволяють визначити наступну схему розвитку приватної малої сільськогосподарської кооперації: організація самостійного фермерського господарства – найпростіші види кооперації, коли основні потреби селян зводяться до придбання землі, техніки та інших засобів, а кооперування здійснюється за допомогою вимушеної залежності фермерських господарств від сформованої системи господарювання, що розташовує як і раніше всіма або основними видами ресурсів і матеріальних засобів і контролюючої збут продукції перехідні форми, коли селянсько-фермерські господарства об'єднуються між собою для захисту своїх прав та інтересів, організації постачання ресурсами, переробки і збуту виробленої продукції – розвиваються форми, коли спостерігається процес диференціації і спеціалізації селянських господарств всередині утворилися об'єднань – розвинені форми, коли відбувається об'єднання фермерських господарств по продуктовому принципом (союз, асоціація або об'єднання виробників молока, сиру, масла, м'ясних виробів тощо), у зв'язку з ніж спільними зусиллями здійснюється поглиблена переробка і постачання на ринок одного або декількох основних продуктів і відповідно формується спеціалізація матеріально-технічної бази товаровиробників ефективні форми, коли утворюється незалежна і автономна система господарювання, починаючи від постачання ресурсами (включаючи їх часткове виробництво) до переробки і реалізації продукції, характеризуючи собою всю виробничо-економічну інфраструктуру (приватний сектор аграрної

економіки). Сюди можуть входити не тільки селянські господарства і кооперативи, але й асоціації, спілки, об'єднання, фірми, комбінати та інші.

Однак діяльність жодного об'єднання не відповідає поки принципам розвинутою кооперованої організації. Так, за А. В. Чайнова, це – добровільність вступу до лав кооператорів; незалежність руху; демократичність управління; відкритий характер організації. Ці принципи в нинішніх умовах слід доповнити такими: організація паритетного товарообміну, вільної торгівлі, незалежність ресурсозабезпечення; економічне та юридичне рівноправність усіх форм господарювання; свобода вибору партнерів по контрактним зобов'язанням; добровільність вступу у взаємини; свобода вибору каналів реалізації продукції, самостійність господарювання, гарантована законодавством; свобода утворення та ліквідації організацій; орієнтація на показники оптимального господарювання.

Характерно, що дані принципи відповідають умовам міжнародних вимог. Так, основними принципами сільськогосподарської кооперації, як це рекомендується Міжнародним кооперативним союзом, повинні бути: добровільність входження в кооперативні структури та їх відкритість по відношенню до потенційних учасників; демократизм управління кооперативними підприємствами (виборність керівництва, рівні права всіх осіб – членів сільськогосподарських кооперативів); нарахування відсотків за вкладами учасників в основний капітал кооперативного підприємства; розподіл прибутку (збитків) між учасниками кооперації по їхньому внеску в розвиток господарської діяльності кооперативу, внеску в обслуговування сільськогосподарського виробництва або пропорційно обсягам їх виробництва в кооперативі; сприяння кооперативу підвищенню кваліфікації своїх членів і рівня їх підготовки для роботи в системі кооперації; співпраця кооперативів на регіональному, державному та міжнародному рівнях.

Можливості кооперативів, як свідчить досвід зарубіжних компаній, залежать від наявності інформації про становище на ринках, рівня диверсифікації виробництва, координації банківської роботи і ряду інших факторів.

Високий рівень ринкової конкуренції робить актуальним для конкретних сільськогосподарських кооперативів вирішення проблеми структурної перебудови виробництва. Функціонування багатьох кооперативів, їх об'єднань та спілок за кордоном найпершою метою ставить створення сприятливих умов господарювання для своїх членів і далеко не завжди максимізацію прибутку, вважаючи, що монополізація прибутку – це функція чисто капіталістичних підприємств і організацій, а не кооперативних.

Висновки. Таким чином, стан кооперативного руху та перспективи його розвитку дозволяють зробити наступні висновки:

- Зміст кооперації полягає в тому, щоб не руйнуючи первинні та основні виробничі ланки, а саме трудові селянсько-фермерські та колективні господарства, об'єднати багато функції з виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, зробити їх вигідними і ефективними.

- Селянська кооперація є не протиставленням і підміною сформованого до теперішнього часу в країні великого сільськогосподарського виробництва, а його доповненням, обслуговує переважно трудомісткі галузі і підвищує загальну ефективність сільського господарства. Але це неможливо без рівноправності всіх форм в системі різноманіття господарювання.

- Кооперація ґрунтується на підприємливості, змагальності, ризик і тому при підборі кадрів ставки робляться на слухних працівників, належних переважно на свою працю і будують свою діяльність на самоокупності.

- Трудова кооперація не сприймає жорстких вертикальних структур, службовців базою зміцнення адміністративного розпорядництва, а орієнтована на горизонтальні об'єднання, в основі яких лежить партнерство, товариство, рівноправність, самоврядування. Отже, ефективність, ресурсозбереження, висока окупність вкладень виступають найважливішими критеріями оцінки результатів селянської кооперації.

- Виробнича кооперація є першоосною розвитку всіх видів і форм сільськогосподарської і промислової кооперації, що утворюють в цілому інфраструктурний комплекс. Вона виключає монополізацію сфери господарської діяльності.

Література:

1. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В.В. Гончаренко. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.

2. Горбонос Ф.В. Місце кооперації у зрівноваженому розвитку сільських регіонів / Ф.В. Горбонос // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Перспективи розвитку аграрних реформ. – 2001. – Вип. XXV. – С. 139 – 144.

3. Зиновчук В.В. Сельскохозяйственная кооперация в современном агробизнесе: опыт развитых стран и перспективы Украины / В.В. Зиновчук // Вісн. Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2003. – № 5–6. – С. 6–9.

4. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–9.

5. Шаповал Т. П. Засади формування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у ринкових умовах / Т. П. Шаповал // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2009. – Випуск 1 (48). – С. 75–80.

Рецензент: д.е.н., доцент Свиноус І.В.

УДК 338.33

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Чаговець О. В., аспірант

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

Визначається сутність диверсифікації, наводиться система її видів та методика здійснення. Обґрунтовується доцільність впровадження диверсифікації на підприємствах для підвищення прибутковості господарської діяльності.

Determined by the essence of diversification, provided system and method of its implementation. The feasibility of diversification in enterprises to increase profitability of business.